

Джерела та література

1. Жуков Г. К. Воспоминания и размышления Г. К. Жуков. – М. : Изд-во АПН, 1969. – С. 200–201.
2. Волинь у Другій світовій війні : зб. наук. та публіцист. ст., присвяч. 60-річчю визволення Волин. обл. від фашист. загарбників / гол. ред. та упор. М. М. Кучерепа. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – С. 26.
3. Західне Полісся: історія та культура / авт. кол.: Г. В. Бондаренко, О. Н. Гаврилюк, А. А. Дмитренко та ін.; наук. ред. В. К. Баран. – Луцьк: ПрАТ «Волин. обл. друк.», 2012. – С. 458.
4. Франчук Є. І. Бойові дії на Волині в перші дні війни / Є. І. Франчук // Волинь в Другій світовій війні та перші повоєнні роки : матеріали наук. історико-краєзнавчої конф., присвяченої 50-й річниці перемоги над фашизмом. 19–20 квітня 1995 р. – Луцьк : Вид-во ВДУ ім. Лесі Українки, 1995. – С. 29.
5. Пограничные войска в годы Отечественной войны 1941–1945 : сб. документов и материалов. – М. : Политиздат, 1968. – С. 90.
6. Там же. – С. 92.
7. Волинь в Другій світовій війні та перші повоєнні роки : матеріали наук. історико-краєзнавчої конф., присвяченої 50-й річниці перемоги над фашизмом. 19–20 квітня 1995 р. – Луцьк : Вид-во ВДУ ім. Лесі Українки, 1995. – С. 32.
8. Москаленко К. На південно-західному напрямі. – Кн. 1 / К. С. Москаленко. – К., 1984. – С. 31.
9. Історія міст і сіл Української РСР: Волинська область // ред. кол.: І. С. Клімаш, Н. Л. Алексєєва, А. І. Гайдай та ін. – К., 1970. – С. 72.

Ленартович О. Оборонительные бои на Волини (июнь 1941 г.). Восстановлен ход боевых действий на юго-западном отрезке немецко-советского фронта в июне 1941 г. Анализируется логистика оборонительной тактики Красной армии и наступательной – немецкого вермахта на Волини. Акцентируется внимание на героической обороне пограничных застав, размещенных в регионе, анализируются причины неудач и их последствия.

Ключевые слова: Красная армия, вермахт, оккупация, война, героизм.

Lenartovych O. Defensive Battles in Volyn (June 1941). The article restored course of hostilities in the south-west interval German-soviet front in June 1941 analyzed logistics defensive tactics of the Red Army and the Wehrmacht offensive in Volhynia. Focuses on the heroic defense of the frontier outposts stationed in the region, analyzes the causes of failures and their consequences.

Key words: Red Army, the Wehrmacht occupation, war, heroism.

УДК 94(477.82)«1939/1945»:355.257.7

Богдан Зек –

*аспірант кафедри нової та новітньої історії України
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки,
науковий співробітник
Волинського краєзнавчого музею*

Доля військовополонених Луцького табору «Шталаг № 360»

Луцький табір для військовополонених червоноармійців «Шталаг № 360» створено відразу після окупації міста. Загальна кількість полонених сягала 14 тис. осіб. Солдатів використовували на різноманітних роботах. «Шталаг» був позбавлений достатнього медичного забезпечення, харчування, панувала антисанітарія. Унаслідок

цього спалахнула епідемія тифу, яка забрала життя понад 10 тис. солдатів. Спроби порятунку полонених робила українська допоміжна адміністрація і просто небайдужі лучани.

Ключові слова: «Шталаг № 360», табір, військовополонені, Луцьк, червоноармійці.

Постановка наукової проблеми та її значення. Тривалий час на тему радянських військовополонених було накладено табу з ідеологічних міркувань. У роботах інколи звертали увагу лише на жахливі умови утримання і знищення червоноармійців у німецькому полоні. Із розпадом СРСР ця проблема набуває актуальності. Історики почали висвітлювати масштаби втрат Червоної армії та говорити про причини, які спонукали здаватись у полон. Комплексне дослідження окремих таборів дозволить робити порівняння і підвищуватиме рівень узагальнювальних робіт. Окрім того, відродження імен жертв сприятиме історичній пам'яті, а в окремих випадках і їх подальшій реабілітації.

Аналіз останніх публікацій із цієї проблеми. Однією із узагальнювальних праць, присвячених темі радянських військовополонених, є монографія К. Штрайта [35]. Оригінальне вирішення ця проблема знаходить і в нідерландського історика К. Беркгофа [2]. Серед вітчизняних дослідників теми варто відзначити праці В. Левикіна і Т. Пастушенка [21]. На міжетнічне протистояння у таборах військовополонених звернув увагу О. Маринченко [24]. Безпосередньо про луцький «Шталаг № 360» йдеться у статтях Ю. Мазурика [22; 23], які порушують питання локалізації захоронень і вшанування пам'яті.

Мета роботи полягає у висвітленні процесу створення та функціонування луцького табору військовополонених «Шталаг № 360». Для досягнення цього слід вирішити такі **завдання**: показати умови перебування полонених у таборі, прослідкувати відносини з місцевим населенням, українською допоміжною адміністрацією і червоноармійцями «Шталагу», висвітлити міжетнічні стосунки у таборі та показати подальшу долю полонених.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Перші місяці боїв перетворились у справжню трагедію для Червоної армії. За підрахунками істориків, до 20 грудня 1941 р. майже 3,35 млн солдатів та офіцерів були взяті в полон [21, с. 349].

Дослідники по-різному підходять до вирішення цієї проблеми – починаючи від негативних характеристик боєздатності до небажання воювати. Останнє можна пояснити словами Ф. Пігідо-Правобережного: «Ніхто, власне, німців не хотів і великого добра від них не ждав. Але ще дужче не хотіли збереження советського режиму – народи не хотіли воювати, не хотіли віддавати життя за збереження “советської родини”, за збереження колгоспного устрою» [26, с. 93].

Війська вермахту стрімко просувались на схід, уже 25 червня 1941 р. був окупований Луцьк – адміністративний центр Волинської області [19, с. 72]. У результаті перших боїв червоноармійці почали потрапляти до німецького полону.

У своєму щоденнику це фіксує і священник с. Романів Луцького району М. Федорчук за 12 липня 1941 р.: «Щоденно німці ведуть совіських полонених, вигляд яких – кості і шкіра. Проклятий Сталін знищив усе і всіх» [6, с. 98].

Невдовзі після окупації Луцька у місті було створено табір для військовополонених червоноармійців, відомий під назвою «Шталаг № 360» (стаціонарний табір військовополонених рядового та сержантського складу) [18, с. 16]. За словами А. Дублянського, перших полонених німці розмістили у нижньому храмі Свято-Троїцького собору, де вони ушкодили іконостас, який потім домальовував його батько [25, с. 432]. Це приміщення не було розраховане на значну кількість полонених, число яких постійно зростало. Відтак солдат почали розташовувати на території замку Любарта, у приміщеннях початкової школи № 8 і пожежної частини [9, арк. 39]. Як табірний лазарет використовувалися також келії костелу св. Петра і Павла [22, с. 449].

21 липня 1941 р. німецька комендатура Луцька дала дозвіл на повернення пожежної охорони до замку [10, арк. 37]. Підставою цього, очевидно, стало переведення полонених до міської тюрми [22, с. 449]. Місце розташування останніх фігурує і в спогадах М. Куделі про урочисте перепоховання розстріляних в'язнів луцької тюрми, яке відбувалося 24 серпня 1941 р. [6, с. 100–101]. За його словами: «Німці пропустили процесію крізь браму на східне подвір'я, де була найменша могила. Тут німецькі наглядачі створили кордон. За ним на частині подвір'я, прилеглого до стін тюрми, зааніміли совєцькі полонені – худі, виснажені, без шапок, вони сумними поглядами дивилися на процесію і уважно слухали панахиду. Декотрі з них час від часу хрестилися. До найбільшої могили, що на західному

подвір'ї, німці не пустили нікого, там все було заповнене людьми, які не хотіли воювати за Сталіна і внаслідок методичного обману вибрали голодну смерть у таборах Гітлера, такого самого ката, як і Сталіна. Це був трагічний парадокс долі» [20, с. 62–63]. На одній із фотографій панахиди, яка зберігається у фондах Волинського краєзнавчого музею, зображено полонених червоноармійців [4].

Події табірної життя у спогадах описує колишній військовополонений В. Унрау. Його військова частина напередодні війни дислокувалась у Волинській області. З початком бойових дій полк Унрау був змушений відступати на схід малими групами, у складі однієї з них він і потрапив до німецького полону. Спочатку червоноармійців відправили у табір військовополонених в Дубно, який розташувався на території колишньої польської в'язниці. За словами Унрау, там довелося вперше побачити розстріли червоноармійців єврейської національності й політпрацівників. Антисанітарія, погане харчування і знущання довели солдатів до повного виснаження. Через кілька днів близько 1000 червоноармійців перевели до Луцька. Під час маршу розстрілювали виснажених і тих, хто відстав, їхні тіла залишались просто на узбіччі дороги. У Луцьку полонених розмістили в колишній в'язниці. Згодом під табір забрали також католицьку семінарію і замок Любарта. Кількість військовополонених сягала близько 12 тис. осіб. У таборі була дуже висока смертність, яка «компенсувалася» прибуттям нових полонених. Становище ускладнювалося з кожним днем [3, арк. 1–5].

Як бачимо, В. Унрау дещо інакше говорить про послідовність об'єктів, у яких розташовувались військовополонені. Разом із тим, за матеріалами радянських комісій по вивченню втрат під час війни, загальна кількість військовополонених у луцькому таборі сягала 14 тис. осіб [16, арк. 3].

У «Шталазі» Унрау потрапив до групи із 35–40 осіб різних національностей, які володіли німецькою мовою. Оскільки полонені перебували на повному самообслуговуванні, усіх їх призначили старшими в окремих блоках. Старшим перекладачем групи був Вукерт, який, за словами Унрау, вирізнявся особливою жорстокістю, як і сам комендант табору. В цей час полонених організовували в групи для розчищення міста від наслідків бомбардування.

Представником абверу в таборі був оберфельдфебель Грімм. Унрау характеризує його як хабарника та мародера, який проводив обшуки, виявляв серед полонених політпрацівників і євреїв. За словами Унрау, коменданта і старшого перекладача Вукерта було переведено, а на чолі табору став обер-лейтенант Арлт. Він призначив Унрау старшим перекладачем. Новий комендант вирізнявся лояльністю. Він покращив харчування і санітарний стан табору, приділяв більше уваги пораненим, припинив фізичні знущання. Між полоненими навіть ходили чутки, що Арлт – німецький більшовик [3, арк. 5–6]. Зі спогадів можна зрозуміти, що полонені харчувались із польових кухонь, їхні камери не були зачинені, принаймні у перший період. Начальником охорони табору значився Шульц, спроби втечі полонених карались розстрілами [3, арк. 8–10].

На місці, де стояв пам'ятник П. Савельєвій (нині вул. Кафедральна, площа поблизу колишньої тюрми [27, с. 54]), був пересильний пункт, де могло розміщуватись близько 1000 полонених для відправки на захід. Як стверджує Унрау, йому вдалося обміняти хворого червоноармійця, який очікував відправки, на політпрацівника з перукарні, створеної з числа полонених. Останній непокоївся, що його можуть видати німцям, і тому хотів залишити табір. Допоміг Унрау і німецький вартувий, бо відповідав лише за кількість полонених.

Автор спогадів стверджує, що йому вдалося звільнити також працівників пекарні, яка забезпечувала полонених хлібом (поганої якості). Там працювало 15 осіб із табору, яким видавали тимчасові перепустки. Одного разу Унрау повідомив коменданта, що загубив підписані й проштамповані бланки на перепустки. Комендант видав йому нові й таким чином 15 чоловік змогли залишити табір.

Ще одну можливість втекти з табору полонені мали восени 1941 р. Тоді з кількохсот червоноармійців було організовано бригади для збору врожаю в державних маєтках. Вони працювали під охороною української поліції. Невдовзі комендант Арлт повідомив Унрау про таємний наказ повернути усіх полонених назад до табору. Останній зумів про це вчасно повідомити і спеціальній німецькій команді вдалося повернути до табору всього лише декількох осіб.

За словами Унрау, наприкінці вересня 1941 р. у «шталаг» надійшов наказ про звільнення полонених українців, а також представників держав, які перебували у союзі з Німеччиною [3, арк. 10–

13]. Це було пов'язано з тим, що 25 липня 1941 р. генерал-квартирмейстер Е. Вагнер видав наказ про звільнення з полону представників «дружніх» національностей – німців Поволжя, прибалтів, кавказьких та мусульманських народів, українців і білорусів [21, с. 350]. Більше того, 8 вересня 1941 р. німецьке верховне головнокомандування постановило, що полонених українців, білорусів і балтійців можна відпускати відразу, а 29 вересня Гітлер особисто висловився на користь того, щоб відпускати велику кількість українців [2, с. 113]. Однак 13 листопада дію цього наказу було припинено [24, с. 83]. У результаті впродовж 1941 р. зі звільнених 318 770 радянських полонених 277 716 були українцями [24, с. 86]. Дещо інакші цифри наводить американська дослідниця Венді Ловер : вона стверджує, що із 280 180 відпущених у 1941 р. радянських військовополонених, звільнених як українці було 270 095 осіб [21, с. 351].

Яким чином проходила реєстрація українців у «Шталазі» пригадує А. Дублянський: «Основну масу полонених помістили у великих будинках біля католицького костелу. Там вони з недоїдання й пошестей вмирили як мухи. Український комітет допомоги отримав дозвіл у німців іти і спорядити списки українців. Зголосився я і ще один молодий вчитель. Входячи до того будинку, ми побачили, як вивозили вози з трупами. Мій супутник хотів тікати, й я його ледве затримав, і ми вже в середині почали переписувати в'язнів, яких нам привозили чи властиве приводили якісь цивільні люди – фольксдойчі, як їх таких пізніше називали. Тут ледве вдалося мені втримати мого супутника, якого нерви не витримували побаченого, бо на коритах лежали трупи» [25, с. 432].

Процес звільнення полонених українців із луцького «Шталагу» у своїх спогадах описує В. Унрау. За його словами, із Рівного прибула спеціальна комісія, до складу яко, окрім німців, входило 10 українців. Оскільки у солдатів не було документів, то кожного полоненого перевіряли на знання української мови і за місцем народження. Останнє звірялось за картою. Той, хто проходив перевірку, отримував документ із позначенням маршруту, за яким він мав дістатися додому.

За словами Унрау, ця комісія відбирала полонених, які проживали на Західній Україні. Тому він, зібравши солідну суму грошей з полонених, запросив голову комісії і його заступника до німецького ресторану. Там вони домовилися про те, що до складу комісії включать також кількох полонених. Як стверджує Унрау, перед перевіркою полоненим змінювали прізвища на українські, давали їм запам'ятати карту, – мовляв, звідки вони родом. Таким чином, окрім українців, кожного дня впродовж місяця вдалось звільнити 15–20 інших полонених. Через це траплялися конфлікти з українцями, які працювали в комісії. Загалом, за словами Унрау, із табору було звільнено близько 3 тис. полонених [3, арк. 13–15 зв.]. А згідно з матеріалами радянської комісії по вивченню втрат у роки німецької окупації стверджується, що в жовтні 1941 р. звільнено 3400 осіб [16, арк. 3].

За повідомленням луцької газети «Український голос», 16 жовтня 1941 р. німецька військова влада почала звільнення полонених українців з усіх таборів. Упродовж 16–18 жовтня з Луцького табору вийшло 730 червоноармійців, переважно із Кам'янець-Подільської, Житомирської та Вінницької областей. Частина звільнених відправили на лікування. Для 100 осіб міська управа надала роботу на будівництві шпиталю, ще 15 роз'їхалося по селах. У порозумінні із Українським допомоговим комітетом селяни мали право брати звільнених українців до себе на господарство [29, с. 6]. Так, згідно з окремими даними, на території Торчинського району проживало 12 [15, арк. 31] колишніх полонених і ще семеро – у Піддубцівському районі [15, арк. 39]. За фахом це були вчителі та представники робітничих спеціальностей.

За спогадами В. Унрау, звільняти полонених червоноармійців йому активно допомагали представники радянського підпілля. До складу цієї групи на початку входили П. Савельєва, Ш. Білоконенко і М. Галушко. Останні допомагали полоненим тікати під час робіт з очищення міста. Інколи у підпільників був наперед складений список червоноармійців, яких потрібно звільнити, а інколи до робітничих груп включали тих, хто просто був готовим до втечі [3, арк. 7].

Дехто зі звільнених полонених залишався у Луцьку. Завдяки їхнім реєстраційним документам можна провести деякі узагальнення. Так, із переліку 95 військовополонених, які проживали в місті, ми бачимо, що це чоловіки 1897–1921 р. н. Винятком є одна жінка-медсестра. Попереднім місцем проживання полонених були чи не всі республіки СРСР. Тут є вихідці із Житомира, Новгород, Архангельська, Баку і т. д. За фахом серед них були вчителі, лікарі, бухгалтери, агрономи, теслярі, фермери. Їхнім новим місцем роботи в Луцьку став «Молочний союз», фельдкомендатура,

Історичні студії

гебітскомісаріат, районна поліція, «Шталаг № 360», «Українфільм», мармеладна фабрика, дитячий садок і тому подібне [14, арк. 43–43а].

Схожі відомості ми бачимо в переліку військовополонених-інвалідів, які були звільнені у квітні 1942 р. і залишилися проживати в Луцьку. Цей список із семи осіб 1916–1921 р. н. У переважній більшості причиною інвалідності стали нерухомі кінцівки й ампутації. Місцем їхнього попереднього проживання були Полтава, Красноярський край, Сталінабад (нині Душанбе), Баку, Бухарська (Узбекистан), Ростовська і Калінінська області (нині Тверська область Росії) [11, арк. 38].

За словами Унрау, зима 1941–1942 рр. видалася суворою, у таборі почалась епідемія тифу. Від недоїдання, холоду і хвороб помирало до 100 полонених на день. Жодної реєстрації не проводилося. Померлих кожного дня вивозили до Гнідави упряжкою міцних коней у французькому високому фургоні [3, арк. 18а]. До весни 1942 р. померло понад 9 тис. осіб [3, арк. 16]. Згідно з висновком комісії із підрахунку втрат у роки окупації, станом на червень 1942 р. у таборі залишилось живими тільки 270 осіб, решта 10 530 чоловік протягом 8 місяців були розстріляні і померли з голоду. Могили полонених розташовувались навколо південної і західної стін тюрми і частина – в с. Гнідава [16, арк. 3].

Величезний рівень смертності у цей період був не лише в луцькому «Шталазі», але і по всіх інших таборах. Так, 14 грудня 1941 р. Роземберг доповів Гітлеру про повідомлення генерал-лейтенанта Кітцінгера, що в результаті виснаження у таборах його зони щоденно помирає близько 2500 полонених. Більше того, рівень смертності упродовж грудня, очевидно, зріс ще більше, бо, згідно з даними Мансфельда, у лютому померло 134 000 полонених, тобто за день по 4300 чоловік [35, с. 141]. Трагічну загибель радянських полонених у середині 1941 – наприкінці 1942 рр. К. Беркгоф називає «винищенням геноцидного характеру» [2, с. 98].

Захворів і сам В. Унрау. Його за згодою коменданта Арлта перенесли на квартиру до радянської підпільниці М. Галушко. Невдовзі він був звільнений із табору й отримав дозвіл на проживання у Луцьку. Унрау зумів улаштуватися на роботу до гебітскомісаріату в сільськогосподарський відділ. Комендант табору Арлт також захворів і тому змушений був залишити посаду. За словами Унрау, із призначенням нового коменданта до табору повернулися старі порядки – встановлювався жорстокий режим. Тому В. Унрау піддає критиці документальну повість Т. Гладкова і А. Лукіна «Девушка из Ржева» [3, арк. 16–16 зв.], де негативно характеризується комендант Арлт [5, с. 25].

Бачачи колони полонених і виснажених солдатів на розбиранні будинків міста, лучани намагалися їм допомогти або врятувати чиєсь життя. Очевидно, що з цією метою представники громади звертались і до німецьких окупаційних властей. Так, як 4 жовтня 1941 р. гебітскомісар Лінднер дозволив Українському допомоговому комітету збирати продукти для полонених українців, що знаходилися в луцькому таборі. Це мали бути харчі за винятком м'яса, молока, жирів, олії та збіжжя [28, с. 6]. Цей допомоговий комітет виступив також із пропозицією влаштувати для полонених різдвяну ялинку з подарунками. Усі бажаючі повинні були принести речі в комітет на вул. Північна, 9 не пізніше 6 січня 1942 р. до 12 год. Цю ініціативу підтримав і владика Полікарп [31, с. 6].

У номері «Українського голосу» за 12 лютого 1942 р. допомоговий комітет звітував про виконану роботу. На Коляду для полонених з міста і околиць було зібрано 22 953 крб., 2154 буханки хліба та інші продукти. На Різдвяні свята солдатам роздано 1750 пакунків з продуктами (білий хліб, пироги, яблука). До лікарень, де знаходились червоноармійці, надіслано 100 таких пакунків. Окрім того, на закупівлю продуктів харчування для полонених видано ще 10 501 крб. [33, с. 3].

Окрім Українського допомогового комітету, полонених підтримував луцький театр. Зокрема, 27 грудня 1941 р. в ньому поставлено п'єсу «Мартин Боруля». Дохід із вистави призначався на користь полонених українців, що знаходились у таборі [31, с. 6].

Доля солдатів була небайдужою для простих лучан. Це можна побачити із розпорядження гебітскомісара, опублікованого в газеті «Український голос» 4 грудня 1941 р. Комісар Лінднер заборонив складати харчі для полонених біля місця їхньої праці, а також кидати і давати до рук, коли вони йдуть вулицею. Особи, які бажали давати продукти, повинні були занести їх до табору полонених [30, с. 5].

Аби допомогти родичам розшукати своїх близьких, на сторінках луцької газети «Український голос» постійно друкувалася колонка з іменами червоноармійців під назвою «Розшукуються військовополонені» [32, с. 10; 34, с. 6].

Джерела повідомляють, що обов'язок лікувати полонених був покладений на українську допоміжну адміністрацію. Зокрема, 2 січня 1942 р. виконувач обов'язків начальника відділу охорони здоров'я доктор Омельчук дав розпорядження утворити для військовополонених лікарню на вул. Хлібній, щоб передати цілу 3-ю лікарню в розпорядження юденрату [9, арк. 27].

Між табірним керівництвом і місцевою адміністрацією виникали протиріччя стосовно витрат на лікування червоноармійців. Так, посадник Луцька Тиравський звернувся до гебітскомісаріату із проханням пояснити, хто має компенсувати гроші, витрачені на лікування полонених, оскільки комендант табору 10 березня 1942 р. вимагав у міської управи повернути йому 9140 крб. Посадник також стверджував, що полонені переважно лікувались у 3-й міській лікарні [9, арк. 200]. Врешті, медичні витрати було покладено на міську управу. Підтвердженням цього є звернення 1-ї хірургічної лікарні до міської управи від 6 серпня 1942 р., щоб та перерахувала кошти за лікування колишніх військовополонених із березня по липень того ж року. У документі також наводяться дані про хворих і сума витрат на них. Один день перебування у лікарні оцінювався у 20 крб., а терміни лікування хворих становили 142–153 дні [7, арк. 7].

Червоноармійці отримували медичну допомогу і поза межами Луцька. Так, від 22 червня 1941 р. в Горохові знаходилось на лікуванні 54 військовополонених. Строки лікування сягали від 5 до 55 днів. У Локачах перебувало 20 військовополонених, які лікувались від 18 до 30 днів. У Миркові (село Горохівського району) 86 полонених перебували у лікарні від 2 до 41 дня [17, арк. 1–5]. Наразі важко сказати, яке відношення вони мали до «Шталагу-360» і міської управи Луцька.

Намагаючись здійснити реконструкцію подій у луцькому таборі, варто згадати про пожежу 12 березня 1942 р. Причиною займання стало перегрівання водотягових труб. Принаймні, такий висновок зробила місцева пожежна команда. Вогонь загасили дві пожежні машини із сімома пожежниками під керівництвом заступника начальника частини І. Березовського [9, арк. 207]. Це був далеко не єдиний спалах вогню в таборі. Так, 3 січня 1942 р. в приміщенні епідемічного лазарету загорілась дерев'яна рама на комині [9, арк. 37]. Вочевидь, правила техніки безпеки також залишались поза увагою табірної адміністрації.

Відомо, що на території міста функціонували і табори для примусових робіт. У документах за квітень – серпень 1943 р. повідомляються їхні адреси. Це вулиці Ковельська, 12 [12, арк. 122; 13, арк. 25], 98 [9, арк. 240], 100 [8, арк. 136], а також Північна, 101 [13, арк. 29] і 121 [12, арк. 122]. Поки що невідомо, чи мали вони якесь відношення до «Шталагу-360».

Знищення радянських полонених підтверджується сучасними археологічними дослідженнями. Так, у листопаді 2007 р. на вул. Гнідавській, на території колишньої птахофабрики, виявлено могилу, де поховано 370 осіб чоловічої статі від 18 до 60 років. На останках простежено ознаки смерті від насильницьких дій, хвороб, голоду. За супровідним інвентарем зроблено висновок, що вони можуть бути військовослужбовцями Червоної армії. У 2009 р. під час розкопок на вул. Кафедральній, 16, на території східного подвір'я колишньої тюрми, також виявлено невідому братську могилу військовополонених. За висновком працівників обласного бюро судово-медичної експертизи, тут поховано 314 осіб чоловічої статі від 18 до 50 років. У 114 випадках відмічено прижиттєві травматичні пошкодження (112 з них вогнепальні). За супровідним інвентарем зроблено висновок, що вони можуть бути військовослужбовцями Червоної армії [22, с. 449–451]. За словами Ю. Мазурика, на цей час вдалось встановити прізвища 115 червоноармійців, які загинули протягом 2 жовтня – 26 листопада 1941 р., поховані в основному (45 осіб) біля східної стіни в'язниці [23, с. 397].

Висновки й перспективи подальших досліджень. «Шталаг № 360» був утворений відразу після окупації Луцька. Згідно з матеріалами дослідження, у ньому розміщувалось 12–14 тис. полонених червоноармійців. Солдатів використовували на різноманітних роботах. Після наказу про звільнення полонених-українців у жовтні 1941 р. табір залишили понад 3000 осіб. Найбільших втрат він зазнав через епідемію тифу, яка спалахнула унаслідок антисанітарії, незадовільного харчування і зимових морозів. Загальні втрати сягнули понад 10 тис. осіб. З огляду на скрутне становище полонених, українська допоміжна адміністрація і прості лучани намагались допомогти табору. Зокрема, було організовано збір продуктів харчування, надавалось медичне обслуговування, звільнених полонених

влаштовували на роботу і тому подібне. Останні згадки про існування «Шталагу № 360» відносяться до весни – літа 1942 р.

Перспектива досліджень – опрацювання картотеки колишніх радянських військовополонених у Державному архіві Волинської області, яка нараховує 6063 одиниці зберігання [1, с. 128].

Джерела та література

1. Архіви окупації. 1941–1944 / Держ. ком. архівів України; упоряд. Н. Маковська. – К. : Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2006. – 872 с.
2. Беркгоф К. Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою : монографія / К. Беркгоф; Гарвард. ун-т, Укр. наук. ін-т, Ін-т критики. – К. : Критика, 2011. – 455 с.
3. Волинський краєзнавчий музей (далі – ВКМ), ф. допоміжних матеріалів (далі – ДМ), інв. № 27911. Спогади Унара Віктора Георгієвича, учасника луцького антифашистського підпілля, про роки Великої Вітчизняної війни, 22 арк.
4. ВКМ, ф. ДМ, інв. № 22148. Військовополонені і родичі розстріляних у дворі луцької тюрми, фото серпня 1941 р.
5. Гладков Т. К. Девушка из Ржева : документальная повесть / Т. К. Гладков, А. А. Лукин. – М. : Молодая гвардия, 1974. – 144 с.
6. Данилюк В. О. Вірити занадто боляче... Волинь: Хроніка подій 1939–1944 : художньо-документальна повість / В. О. Данилюк. – Луцьк : Ініціал, 1995. – 224 с.
7. Державний архів Волинської області, ф. р – 1. Луцька міська управа, оп. 1, спр. 12. Накази начальника поліції про перепис населення м. Луцька. Почато: 13 липня 1942 р. Закінчено: 24 жовтня 1942 р., 46 арк.
8. Там само, спр. 18. Переписка з намісником м. Луцька, рапорти і заяви громадян. Почато: 1 серпня 1941 р. Закінчено: 27 січня 1944 р., 235 арк.
9. Там само, спр. 114. Рапорти начальника пожежної охорони про пожежі, заяви Луцької української гімназії про надання їй матеріальної допомоги, переписка із споживчою кооперацією про заготівлю сільськогосподарських продуктів, списки робітників технічного відділу. Почато: 3 листопада 1941 р. Закінчено: 14 травня 1942 р., 290 арк.
10. Там само, оп. 2, спр. 5. Переписка з відділами міської управи по виробничим, господарським питанням і довідки, видані громадянам. Почато: 3 липня 1941 р. Закінчено: 10 жовтня 1941 р., 280 арк.
11. Там само, спр. 106. Реєстрація військовополонених і репресованих радянською владою. Почато: 21 січня 1942 р. Закінчено: 13 травня 1942 р., 50 арк.
12. Там само, ф. р – 2. Луцький окружний комісаріат, оп. 1, спр. 748. Відомості на заробітну плату робітникам і службовцям таборів по вул. Ковельська і Північна в м. Луцьку, шкіряної майстерні м. Олика, Луцька, гончарі с. Кульчин. Меморіальні ордери. Почато: 15 серпня 1943 р. Закінчено: 30 жовтня 1943 р., 521 арк.
13. Там само, спр. 754. Відомості на заробітну плату робітникам і службовцям майстерні по виготовленню канатів у Луцьку, таборів по вул. Північна, Ковельська у Луцьку, фабрики вагонів, шкіряної майстерні в м. Олика. Почато: лютий 1943 р. Закінчено: 13 квітня 1943 р., 44 арк.
14. Там само, оп. 2, спр. 83. Переписка з райуправами про виплату допомоги сім'ям завербованих в Німеччину. Список радянських військовополонених. Почато: 4 січня 1943 р. Закінчено: 19 липня 1943 р., 49 арк.
15. Там само, спр. 108. Списки спеціалістів. Переписка райуправ з окружним комісаром. Бюджетні плани. Почато: 17 жовтня 1941 р. Закінчено: 2 квітня 1943 р., 42 арк.
16. Там само, ф. р – 66. Архівний відділ МВС Волинської області, оп. 4, спр. 13. Список міст, районних центрів, залізничних станцій і населених пунктів із зазначенням дати окупації їх німецько-фашистськими загарбниками, завданих збитків і дати звільнення їх військами Червоної армії. Т. 1. 1946 р., 213 арк.
17. Там само, ф. р – 87. Луцька обласна управа, оп. 3, спр. 11. Список полонених, які перебували на стаціонарному лікуванні в Горохові, Локачах, Міркові Волинської області. Почато: 23 червня 1941 р. Закінчено: 23 червня 1941 р., 5 арк.
18. Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941–1944) / упоряд. М. Г. Дубик. – К. : ВАТ «Книжкова друк. наук. кн.», 2000. – 304 с.
19. Історія міст і сіл Української РСР : в 26 т. Волинська область / [І. С. Клімаш, Н. Л. Алексеева, А. І. Вербівська та ін.]. – К. : Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1970. – 746 с.
20. Куделя М. П. Під мурами луцької тюрми : спогади / М. П. Куделя. – Луцьк : «Надстир'я», 2001. – 132 с.
21. Левикін В. По обидві сторони фронту: Проблема військовополонених у роки Другої світової війни / В. Левикін, Т. Пастушенко // Україна у Другій світовій війні: погляд з XXI ст. : історичні нариси : у 2 кн. – Кн. 2. – К. : Наук. думка, 2011. – С. 340–385.

22. Мазурик Ю. Встановлення меморіальної дошки жертвам нацистського табору для військовополонених «Шталаг № 360» у місті Луцьку / Юрій Мазурик // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і Ковельщина в історії України та Волині : наук. зб. Вип. 50. Матеріали 50-ї Всеукр. наук. історико-краєзнавчої конф., присвяченої 22-й річниці Незалежності України і 495-річчю надання Ковелю магдебурзького права / Упоряд. А. Силук. – Ковель : ТОВ «Ковел. міська друк.», 2013. – С. 449–451.
23. Мазурик Ю. Перебування військовополонених у місті Луцьку (1941–1942) / Ю. Мазурик // Старий Луцьк : науково-інформ. зб. Вип. IX. Матеріали наук. конф. «Любартівські читання», м. Луцьк, 22–23 травня 2013 р. – Луцьк : «Волин. старожитності», 2012. – С. 396–408.
24. Маринченко А. А. «Внести раздоры между народами...»: Расовая политика немецких властей в отношении советских военнопленных, 1941 – начало 1942 года / А. А. Маринченко // Новая и новейшая история. – 2014. – № 2. – С. 59–91.
25. «Роде наш красний...» : Волинь у долях краян і людських документах : наук. вид. / упоряд. і авт. передм. Л. К. Оляндер. – Луцьк : «Вежа», 1996. – 444 с.
26. Пігідо-Правобережний Ф. Велика Вітчизняна війна : [спогади та роздуми очевидця] / Ф. Пігідо-Правобережний. – К. : Смолоскип, 2002. – 288 с.
27. Пясецький В. Е. Вулиці і майдани Луцька : історико-краєзнавчий довідн. / В. Е. Пясецький, Ф. Г. Мандзюк. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2005. – 400 с.
28. Український голос. – 1941. – 9 жовт. – С. 6.
29. Там само. – 1941. – 23 жовт. – С. 6.
30. Там само. – 1941. – 4 груд. – С. 5.
31. Там само. – 1942. – 1 січ. – С. 6.
32. Там само. – 1942. – 7 січ. – С. 10.
33. Там само. – 1942. – 12 лют. – С. 3.
34. Там само. – 1942. – 19 берез. – С. 6.
35. Штрайт К. «Они нам не товарищи...»: Вермахт и советские военнопленные в 1941–1945 гг. / [пер. с нем. И. Дьяконова, предисл. и ред. И. Настенко] / К. Штрайт. – М. : АНО «Рус. истор. о-во» – НП ИД «Рус. панорама», 2009. – 480 с.

Зек В. Судьба военнопленных Луцкого лагеря «Шталаг № 360». Луцкий лагерь для военнопленных красноармейцев «Шталаг № 360» был создан сразу после оккупации города. Общее количество пленных достигало 14 тыс. человек. Солдат использовали на различных работах. «Шталаг» был лишен достаточного медицинского обеспечения, питания, царил антисанитария. В результате этого вспыхнула эпидемия тифа, которая унесла жизни более 10 тыс. солдат. Попытки спасения пленных делала украинская вспомогательная администрация и просто неравнодушные лучане.

Ключевые слова: «Шталаг № 360», лагерь, военнопленные, Луцк, красноармейцы.

Zek V. The Fate of the Prisoners of the Lutsk Camp «Stalag № 360». The camp for prisoners of war soldiers Red army in Lutsk «Stalag № 360» was established after the occupation of the city. The total number the prisoners of the war reached 14 thousand of people. The soldier were used on the variety of jobs. «Stalag» had not enough medical care, food, unsanitary conditions prevailed. In the result of what an outbreak of typhoid fever, happened which killed more than 10 thousand soldiers. The attempts to rescue the prisoners of war ware made by Ukrainian auxiliary administration and caring citizens.

Key words: «Stalag № 360», camp, prisoners of war, Lutsk, soldiers Red army.